

Klasik Türk Nesri ve Akaid Şerhi Literatürüne Bir Katkı: Ahmed el-Behisnî'nin 'Şerhu Nazmi'l-Le'âlî' Adlı Eseri*

A Contribution to the Classical Turkish Prose and Creed Commentary Literature: Ahmed al-Behisnî's Work Entitled 'Sharhu Nazmi'l-Le'âlî'

Ömer Faruk Güler

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

Assist. Prof., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Science and Arts, Department of Classical Turkish Literature

Ağrı / Türkiye

ofguler@agri.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-6697-556X>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1745520

Cite as / Atıf: Güler, Ömer Faruk. "Klasik Türk Nesri ve Akaid Şerhi Literatürüne Bir Katkı: Ahmed el-Behisnî'nin 'Şerhu Nazmi'l-Le'âlî' Adlı Eseri". *Marife* 25/2 (2025) 567-591.
<https://doi.org/10.33420/marife.1745520>

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 18.07.2025

Accepted / Kabul Tarihi: 20.11.2025

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2025

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Ethical Statement / Etik Beyan: * This study was presented as an abstract at the 4th International Turkology Sym-posium, hosted by Van Yüzüncü Yıl University on October 20-22, 2022. / Bu çalışma 20-22 Ekim 2022 tarihinde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi ev sahipliğ-inde düzenlenen 4. Uluslararası Türkoloji Sempozyumunda özet bildiri olarak sunulmuştur.

Klasik Türk Nesri ve Akaid Şerhi Literatürüne Bir Katkı: Ahmed el-Behisnî'nin 'Şerhu Nazmî'l-Le'âli' Adlı Eseri

Özet

Türk edebiyatı tarihinin her ne kadar daha çok manzumeler üzerine inşa edilmiş olduğu gibi bir algı olsa da bu alanda mensur yahut manzum-mensur karışık eserlerin de gelenek içerisindeki yeri ve önemi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Bilhassa klasik dönem Türk dili ve edebiyatının gelişim evreleri ile tarihinin takip edilip incelenmesi, nazımla birlikte nesir türünde kaleme alınmış eserlerin aynı dikkat ve özenle beraberce incelenmesiyle mümkündür. Zira mensur eserler dikkate alınmadan yapılan edebiyat tarihi çalışmaları bir yönüyle hep eksik kalacaktır. Bu kapsamda tezkireler, seyahatnameler, münşeat mecmuaları ve tarihler gibi diğer mensur türlerin yanında şerh metinleri öne çıkmaktadır. Her ne kadar daha önce yazılanın genişletilmiş bir tekrarı gibi algılsa da çeşitli eserler üzerine yazılan şerhler, ilgili eserin daha iyi anlaşılması ile dönemin edebî zevki ve ilgi alanının tespiti, dilin gelişim evrelerinin takibi gibi işlevlere de sahip olmuştur. Çeşitli şarihler tarafından şerh edilmeye ihtiyaç duyulan manzum eserlerden birisi Zencânî yahut Tokâdî olarak da anılan İshak Rızâ'nın (ö. 1100/1688) Nazmü'l-Le'âli adlı akaid manzumesidir. Rızâ'î Efendi, 17. yüzyılın öne çıkan ve dikkat çeken âlimlerinden biridir. O, ilim adamlığı yanında şairliğiyle de tanınmış, ilmî konularda yazmış olduğu manzum metinlerle halkı çeşitli hususlarda bilgilendirme yoluna gitmiştir. Arap edebiyatından doğan manzum akaid risalelerinin en meşhuru ise el-Emâli adlı eserdir. Bu ve bunun gibi önemli manzumeler, Türk edebiyatında da örnek alınmış, böylece Türk âlim ve şairler de bu tür eserler kaleme almışlardır. Nazmü'l-Le'âli de bu manzumeler içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. "Fırak-ı dâlle" olarak isimlendirilip sapkın olarak nitendirilen fırkaların görüşleri reddedilerek Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at akidesinin veciz beyitlerle ifade edildiği bu risale; gerek yazıldığı dönemde gerekse de sonraki asırlarda oldukça rağbet görmüştür. Öyle ki manzume, elden ele dolaşmış, ilim meclislerinde ilim meraklıları tarafından okunmuş ve okutulmuştur. Mesnevi tarzında kaleme alınan eserin yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli kütüphanelerde yetmişten fazla nüshası bulunuyor olması, bu anlamda dikkat çekicidir. Ayrıca Nazmü'l-Le'âli üzerine farklı şarihlerce değişik dönemlerde Türkçe ve Arapça şerhler yazılmıştır. Bu durum da risalenin oldukça ilgi çekici olduğunun ifadelerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Söz konusu manzume üzerine kaleme alınan şerhler arasında Muhammed Râ'î Efendi, Mustafa Kalecikî, Bâlî Firuz Bey ve Ahmed el-Behisnî gibi şarihlerin şerhleri öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Ahmed el-Behisnî'nin Nazmü'l-Le'âli şerhi ele alınmıştır. Behisnî, 18 ila 19. yüzyıllar arasında, birisi Tokat'ta olmak üzere çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ve kıymetli eserler vermiş olduğunu düşündüğümüz âlim bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun şimdilik tespit edilen tek eseri ise Şerhu Nazmî'l-Le'âli'sidir. Şarih, bu eseriyle ilgili manzumenin beyitlerini temel akaid kaynaklarından yararlanarak detaylı bir şekilde şerh etmiştir. Bu kapsamda yapılan araştırmada şerhin, biri müellif nüshası olması kuvvetle muhtemel on bir el yazması nüshasına ulaşılmıştır. Ayrıca eserin Arap harfli matbu baskısı da tespit edilmiştir. Böylece ilgili şerh metninin nüshaları karşılaştırılarak tenkitli metnin kurulması ve ilim dünyasının istifadesine sunulması şansı elde edilmiştir. Bununla beraber Türk kültür tarihinin parçalarından biri olan eser, gün yüzüne çıkarılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde nüshalardan yola çıkılarak şarihin hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Sonraki bölümlerde ise eserin nüshaları tanıtılmış, dil ve üslup özellikleri üzerinde durulmuş ve muhteva hakkında bilgi verilmiştir. Böylece eserin dil, edebiyat, şerh ve nesir geleneği ile kelim ilmi çerçevelerindeki değeri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı, Nazmü'l-Le'âli, Şerh, Ahmed el-Behisnî, Şerhu Nazmî'l-Le'âli

A Contribution to the Classical Turkish Prose and Creed Commentary Literature: Ahmed al-Behisnî's Work Entitled "Sharhu Nazmî'l-Le'âli"

Summary

Although there is a prevailing perception that the history of Turkish literature has been constructed predominantly around poetic works, the role and significance of prose as well as mixed prose-verse compositions within the literary tradition are too substantial to be overlooked. Especially when it comes to tracing and examining the developmental phases and historical evolution of classical Turkish language and literature, it is essential to consider prose texts alongside poetic works with equal diligence and scholarly attention. Indeed, literary historiography that disregards prose literature will

inevitably remain incomplete. In this context, alongside other prose genres such as biographical dictionaries, travelogues, letter collections (*münşeats*), and historical chronicles, commentary literature holds a particularly prominent position. Although often perceived as mere elaborations or repetitions of earlier texts, commentaries written on various works have served critical functions, including deepening the understanding of the base text, determining the literary tastes and intellectual orientations of the period, and tracking the linguistic developments of the language. Among the versified works that were frequently annotated by scholars is the creed poem *Nazmü'l-Le'âlî*, authored by İshak Rızâ'î (d. 1100/1688), who is also known as *Zencânî* or *Tokâdî*. Rızâ'î was a prominent seventeenth-century scholar and poet, known for his didactic verse compositions that aimed to educate the public on religious and intellectual matters. The genre of versified creed treatises, which originated in Arabic literature, found its most renowned representative in *al-Amâlî* by 'Uthmân al-Ûshî. Such texts were adopted and imitated by Turkish scholars and poets, leading to the production of similar works in Ottoman Turkish. Among these, *Nazmü'l-Le'âlî* occupies a significant position. In concise couplets, this treatise rejects the views of the so-called *Fırak-ı Dâlle* (deviant sects) and expounds the creed of *Ahl al-Sunna wa'l-Jamâ'a*. It enjoyed considerable popularity both in its own time and in later centuries, being widely circulated, read, and studied in scholarly circles. The poem was composed in the *mesnevî* style, and more than seventy manuscript copies are preserved today in libraries across Turkey and abroad are an indicator of its scholarly reception. Moreover, it attracted the attention of numerous commentators, resulting in several commentaries written in both Turkish and Arabic at different times. Notable among these are the commentaries by Muḥammad Râ'if Efendi, Muḥṣafâ Kaleciki, Bâlî Fîrûz Bey, and Aḥmad al-Behisnî. This study focuses on the commentary by Aḥmad al-Behisnî. Behisnî, who appears to have been an accomplished scholar, served as a *mudarris* (lecturer) at various madrasas, including one in Tokat, during the late eighteenth and early nineteenth centuries. His only known to date work is *Sharḥu Nazmî'l-La'âlî*, in which he elaborately comments on the couplets of the base text by drawing upon foundational sources of Islamic theology (*ʿaqā'id*). In the course of our research, eleven manuscript copies of Behisnî's commentary were identified, including one highly likely to be the author's own copy. In addition, a printed edition in Arabic script was also located. By comparing these manuscripts, it becomes possible to establish a critical edition of the text and make it accessible to the scholarly community. As a result, this previously overlooked work an integral part of Turkish cultural and intellectual history is brought to light. The first section of the study presents biographical information about the commentator derived from manuscript evidence. Subsequent sections introduce the extant copies of the work, examine its linguistic and stylistic features, and offer an overview of its content. Ultimately, this study aims to evaluate the commentary's significance within the broader traditions of language, literature, prose writing, Islamic theology, and commentary culture in classical Turkish literature.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Classical Turkish Literature, "Nazmü'l-Le'âlî", commentary, Ahmed al-Behisnî, "Sharḥu Nazmî'l-La'âlî"

Giriş

Mensur eserler üzerine yapılan çalışmaların özellikle son yıllarda ciddi bir ivme kazanmasının, Eski Türk edebiyatı denildiğinde akla sadece nazmın değil aynı zamanda nesrin de gelmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Bu konuya Fahir İz, nesrin ancak Tanzimat sonrasında edebiyat içerisinde kabul edilmeye başladığını ifade ederek değinmiştir.¹ Nesrin nazma göre nispeten geri planda kalması, nazmın nesirden daha evvel bir gelişme sürecine girmesine de bağlanabilir. Nitekim nesirde klasikleşme on altıncı yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir.²

Türk edebiyatı tarihi içerisinde mensur eserlerin önemli bir parçasını şerh-

¹ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), v.

² Mustafa İsen, "Estetik Nesir", *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007), 2/82.

ler oluşturmaktadır. Şerh kelimesi lügatlerde “açıp genişletmek, yaymak;³ “açma, ayırma, yarma, açıklama”⁴ şeklinde açıklanır. İstılahta ise şerh “keşf etmek ve beyan etmek”;⁵ “bir kitabı kendi dilinde veya başka bir dilde açıklamak”⁶ olarak tanımlanır. Edebî anlamda şerh, bir metni başkalarından daha iyi kavradığını düşünen kişilerin açıklayarak onun anlaşılmasına vesile olması⁷ manalarına gelmektedir.

Şerh konusunda şu da söylenmelidir ki bir eserin şerh edilmesi gerekiyorsa o metinde bazı anlam kapalılıklarının olduğu düşünülüyor demektir.⁸ Nitekim şarihî görevi de ele alınan eserdeki kapalı ifadeleri açıklığa kavuşturarak metni anlaşılır kılmaktır.⁹ Şerh edilen metinler arasında hadis, fıkıh, akaid gibi dinî eserler yanında din dışı çeşitli türlerden eserler¹⁰ de yer alır.

Bir metnin daha iyi anlaşılıp aktarılması ihtiyacını giderme görevini üstlenen şerh geleneğinin doğuşu, Kur’ân’ın doğru olarak okunup yorumlanması gerekliliği doğrultusunda İslamiyet’in ilk devirlerine kadar uzanır.¹¹ Önceleri her türlü metnin açıklanmasına “tefsir” denilirken tefsirin, sadece Kur’an’ın açıklanması için kullanılmasıyla şerh kelimesi yaygınlık kazanmıştır.¹² Sonuç itibarıyla ister dinî ister din dışı olsun her türlü metnin açıklanmasına *şerh* denilmiştir.

Şerhler her ne kadar belli dönemlerde daha önce yazılmış olan bir metnin genişletilmiş bir tekrarı gibi görülüp nisbî olarak ihmale uğramışsa da aslında böyle bir ihmalin kabul edilebilir olmadığı açıktır. Zira şerh geleneği geçmişten gelen bilgi birikiminin sürdürülmesi ve sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde ulaştırılmasında önemli bir görev üstlenmiştir.¹³ Aynı zamanda şerh literatürünün ihmali, Türklerin İslam tarihindeki yerini ve etkisini görmezden gelmek demektir.¹⁴ Bütün bunlar düşünüldüğünde şerhin edebiyat tarihi açısından ne derece mühim olduğu açıkça görülmektedir. Dolayısıyla şerh geleneğine bugün olduğu gibi gelecekte de gereken önemin verilmesi elzemdir.

Türk edebiyatı şerh literatürü incelendiğinde çok sayıda eserle karşılaşılır. Bunlardan pek çoğu Arap ve Fars kaynaklı şerhlerdir.¹⁵ Arap ve İran edebiyatından

³ Arif Erkan, *el-Beyân Arapça-Türkçe Büyük Sözlük* (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013), 689.

⁴ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügati, Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011), 1165; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2013), 1157.

⁵ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr* (İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 2011), 541.

⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Şifa Yayınları, 2012), 793.

⁷ Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8 (1994), 1.

⁸ Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, 1.

⁹ Metin Akar, *Su Kasidesi Şerhi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 15.

¹⁰ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 20.

¹¹ Ozan Yılmaz, *Gülistân Şerhi, Sûdî-i Bosnevî* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012), xı.

¹² Yılmaz, *Gülistân Şerhi, Sûdî-i Bosnevî*, xıı.

¹³ Düccane Cündioğlu, “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: ‘Osmanlı Tefsir Mirası’-Bir Histogramik Eleştiri Denemesi-”, *İslâmîyât Dergisi* 2/4 (1999), 58.

¹⁴ İsmail Kara, “Unuttuklarını Hatırla!-Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/28 (2010), 7.

¹⁵ Anadolu sahası klasik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği ile ilgili yapılan derli toplu ve kapsamlı çalışma için bk.: Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011).

büyük şairlerin eserleri Türk şarihler tarafından defalarca şerh edilmiştir.¹⁶ Türkçe metinlerin şerhlerinde yine karşımıza çok miktarda eser çıkmaktadır. Bu anlamda ilk misaller, Yunus Emre'nin "Çık dum erik talına..."¹⁷ şeklinde başlayan şathiyesine yazılan şerhlerdir.¹⁸ Ayrıca bazı mutasavvif şairlerin şiirleri de farklı kişiler tarafından şerh edilmiştir.¹⁹

Türk edebiyatı tarihi içerisinde kaleme alınmış *manzum akaid* risalelerinin şerhleri de şerh literatürü içerisinde yerini almıştır. İlk örnekleri Arap edebiyatında görülen manzum akaidlerin en bilineni Osman el-Ûşî (ö. 575/1179)'nin *Emâllî'sidir*.²⁰ Türk edebiyatında da akaid manzumeleri bağlamında güzel örnekler verilmiştir.²¹ Bunlardan birisi on yedinci yüzyıl Osmanlısının âlim ve şairlerinden Tokatlı İshak Rızâ'î'nin (ö. 1100/1688) *Nazmü'l-Le'âlî* adlı manzumesidir. Bu eser, yazıldığı dönem ve sonrasında âlimler ile ilim meraklılarının ilgi duyduğu bir risale olmuştur.²² Manzumenin farklı kütüphanelerde 70 kadar nüshası²³ bulunmaktadır. Ayrıca eser üzerine farklı dönemlerde Türkçe ve Arapça şerhler yazılmıştır. Bu bilgiler *Nazmü'l-Le'âlî*'nin ne kadar ilgi gördüğünün göstergelerindedir. Eser üzerine şerh yazan şarihler şunlardır: Muhammed Râ'if Efendi,²⁴ Bâlfî Firuz Bey, Mustafa Kalecikî ve Ahmed el-Behisnî.

Bu çalışmada Ahmed bin Ahmed el-Behisnî'nin yanlışa düşülerek "*Ziyâ'ul-Kulûb*" da denilen *Nazmü'l-Le'âlî* şerhi ele alınmıştır. Yazımızda öncelikle Ahmed el-Behisnî hakkında kısa bilgilendirme yapılmış, ilgili eserin tespit edilebilen nüshalarından bazıları tanıtılmış, daha sonra da şekil, dil-üslup ve muhteva özelliklerine değinilmiştir.

1. Ahmed bin Ahmed el-Behisnî

Biyografik kaynaklarda hayatı hakkında bilgiye ulaşamadığımız Ahmed el-Behisnî, *Nazmü'l-Le'âlî* şerhinin Koç Üniversitesi nüshasındaki ifadelerle göre, eseri 1209/1794-95 tarihinde Tokat'ta tamamlamıştır. Şarih daha sonra "Yaya Karyesi"nde müderrislik yaparken 1215/1800-01 tarihinde eseri yeniden ele almıştır.

¹⁶ Ozan Yılmaz, "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/9 (2007), 279.

¹⁷ Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı* (İstanbul: H Yayınları, 2020), 470.

¹⁸ Ömür Ceylan, "Şiirin Kara Kutuları: Mazmun ve Remiz ve İstiare", *Böyle Buyurdu Süfi-Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015), 106.

¹⁹ Mustafa Erdoğan, "Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (1997), 6.

²⁰ M. Sait Özervarlı, "el-Emâllî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995); Mehmet Sait Toprak, "Ûşî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

²¹ Bu konuda yapılan önemli çalışmalar için bk.: Ali İhsan Akçay, *Türk Edebiyatında Manzûm Akâidnâmeler* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011); Hilmi Karaağaç, "Osmanlı'dan Bugüne Manzûm Akâid Risâleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 99-118.

²² B. Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifler* (İstanbul: Meral Yayınları, 1972), 1/356.

²³ Seyfulah Korkmaz, *Tokatlı İshak Bin Hasan Rızâî, Nazmü'l-Le'âlî (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2004), 24; Bayram Özfırat, *Tokatlı İshak Efendi'nin Nazmü'l-ülûm, Nazmü'l-le'âlî ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 326.

²⁴ Ömer Faruk Güler, *Muhammed Râ'if Efendi- Şerh-i Manzûme-i İshâk Efendi (Şerhu Nazmî'l-Le'âlî) [İnceleme-Metin]* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2023).

Buna göre Behisnî, on sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın başları arasında yaşamış, Tokat'ta bulunmuş, birisi Yaya isimli köy olmak üzere çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Bu âlim şahsiyetin ele aldığımız şerh gibi hem kendi ilmini yansıtan hem de insanlara fayda sağlayacak başka eserler kaleme almış olması muhtemeldir.

Zikri geçen "Yaya Karyesi"nin tam olarak neresi olduğu üzerinde de durmak gerekecektir. Osmanlı yer adları üzerine yaptığımız bir tarama neticesinde "Yaya-köy" olarak kayıtlı birkaç yer saptanmıştır. Bunlardan biri on altıncı yüzyılda Yaya-köy olup 1881'de Palamut adını alan ve Manisa/Akhisar'a bağlı bir nahiyedir.²⁵ Diğeri ise yine Manisa'ya bağlı olup 1924'te nahiye merkezi olan Zeytinliova yahut Yayaköy olarak bilinen bir yerdir.²⁶ Bunlardan hangisinin şarihin müderrislik yaptığı yer olduğu hakkında kesin bir yargıya varmak zor olsa da buranın Manisa dolaylarında olabileceği söylenebilir.

Şarihin Behisnî olarak tanınmasından, onun aslen bugün Adıyaman ili sınırlarında bulunan Besni ilçesinden olduğu bilgisine de ulaşılır. Besni tarih boyunca çeşitli isimlerle anılmıştır. "Bahsna", "Bethesna" yahut Arap ve Fars kaynaklarında "eşsiz", "cennete eş" gibi anlamlara gelen "hesnâ" söcüğünden türetilen "Behesnâ" bu isimlerdendir. Osmanlı'da ise bu şehir, "Behisni" ve "Behesni" şeklinde anılmış ve daha sonra "Behisni", nihayetinde ise "Besni" olarak kalmıştır.²⁷

Ahmed el-Behisnî ile ilgili değinilmesi gereken son husus ise, kendisini *Seyyid* olarak tanımlamasıdır. Lügatte *efendi*, *faziletli kimse*, *kerim zat* anlamlarına gelen *seyyid* kelimesi, *şerif* ile birlikte Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin neslinden gelen kişiler için kullanılmış bir ünvanıdır. Özellikle Osmanlı döneminde *seyyid* ve *şerif* olan kişilere hürmet edilir, ayrıcalık tanınırdı.²⁸ Dolayısıyla *seyyid* ünvanını kullanan Behisnî de Hz. Peygamber soyundan geldiğini bu vesileyle belirtmiştir:

"el-Fakîrû's-şârih es-Seyyid Ahmed el-müderris"

2. Şerhu Nazmi'l-Le'âlî

2.1. Eserin Nüshaları

Çeşitli kütüphanelerden tarafımızca yapılan taramalar neticesinde eserin on bir nüshası tespit edilmiştir. Bu bölümde şerhin nüshaları ele alınarak nüsha tavsifine yer verilecektir. Elbette ki nüshaların bu kadarla sınırlı olmayacağı aşikârdır. Zira yüzyıllar boyu eşsiz bir kültürel miras oluşturup Türk kültür ve edebiyat tarihini meydana getiren el yazması eserlerin maalesef ki dünyanın dört bir yanındaki kütüphanelere dağıldığı malumdur. Dolayısıyla eserin farklı nüshalarının saptanma ihtimali yüksektir. Bununla beraber müellif nüshası olarak değerlendirdiğimiz nüshaya ulaşmış olmamız münasebetiyle yeni çıkacak nüshaların, tenkitli metin oluşturulması anlamında büyük farklılıklar oluşturmayacağı düşünülebilir.

²⁵ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017), 603.

²⁶ Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, 834.

²⁷ Mehmet Taşdemir, "Besni", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/540-541.

²⁸ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Seyyid", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/42.

2.1.1. Koç Üniversitesi, Suna Kıraç Ktp. Yazma Eserler Koleksiyonu (P163.S47) Nüshası

Nüshanın son sayfasının derkenarında yer alan şu ifadelerden dolayı ilgili eserin müellif nüshası yahut müellif nüshasından mukabele edilmiş bir nüsha olma ihtimali değerlendirilmektedir:

"Bu manzûmeye mukaddemen Tokadda bir şerh yazmış idüm Ba'de bi-takdîri'llâhi te'âlâ Yaya Karyesine müderris olduğumda etrâfdan ba'zı fâzıl bizden bir nüsha iltimâs idüp biz dahı tahrîre şürû' idüp yazarken evvelki tavrıdan çıkup bu nüsha mukaddemki nüshadan mufassalca ve ekmelce oldı Sene 1215/[1800]" (65b).

Nüshanın 1a sayfasında "Manzûme-i İshâk Zencânî Tokâdî Efendinün Şerhi Yaya Köyü H'âce Efendinündür" ifadesi yer alır. Nüsha 1b'de başlar ve besmeleden önce "Ziyâ'ul-Kulûb" başlığı bulunur. Yaprak sayısı altmış beş, satır sayısı on beştir. Ebat 125x90 – 180x125 mm. şeklindedir. Kâğıt türü beyaz, aharlı, fligranlı, su yoludur. Nüshanın tamamında siyah mürekkep kullanılmış, zaman zaman derkenarlara notlar düşülmüştür. Varak numaraları sonradan eklenmiştir. Yazı türü ise nesihlidir.

2.1.2. Manisa Nüshası (45 Hk 4862)

Manisa nüshası 1b sayfasından besmeleyle başlar. Nüshanın ilk sayfasında yaldızlı mihrabiye bulunur. İlk iki sayfadan sonra sayfa kenarları kırmızı mürekkeple cetvelenmiştir. Genel olarak siyah mürekkep kullanılan nüshada sadece şerh edilen beyitlerin üstleri kırmızı keşidlidir. Derkenarlara sonradan eklenen başlıklar da kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Varak sayısı altmış üç, satır sayısı on dokuzdur. Nüshanın boyutları 232x170 – 163x100 mm.'dir. Fligranlı bir kâğıt kullanılmıştır. Kütüphane kaydında da belirtildiği üzere nüsha, "miklebli, desenli, kâğıt kaplı, sırtı ve sertabı yeşil meşin kaplı mukavva" bir cilde sahiptir. Derkenarlardaki açıklamaların müellif nüshasına nazaran fazla oluşu dikkat çekmektedir. Yazı türü nesihlidir. Kütüphane kaydında 1225 olarak kayıtlı tarihin nüshanın son sayfasında 1325 şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Nüshanın en sonunda "*Min evvelihî ilâ âhîrihî tashîh olunmuşdur- el-Fakîrû's-şârih es-Seyyid Ahmed el-müderris*" ifadesi yer alır. Bu kayıttan eserin şarih tarafından tashih edilmiş olduğu ve nüshanın yazılış zamanı olarak 1225/1810 tarihinin daha doğru olabileceği anlaşılır.

2.1.3. Milli Kütüphane, Tokat Zile Nüshası (60 Zile 112/2)

Nüsha 3b-15a arasında *Nazmü'l-Le'âlî*'nin beyitlerini, 15b-105a arasında ise şerhi ihtiva eder. Şerhin sonrasında *Risâle-i İrâde-i Cüz'iyye* olarak kayıtlı başka bir eser yer alır. Behisnî'nin *Nazmü'l-Le'âlî* şerhinin sonunda "*Elhamdülillâh yazdım anı hemân / On sekiz gün diyince oldı tamâm / Sene bin iki yüz elli altıda / Hayırlı oldı yirün üstünden altı*" şeklinde bir istinsah kaydı bulunmaktadır. Buna göre nüshanın 1256/1840 yılında istinsah edildiği ortaya çıkar. Müstensih ismi ise bulunmaz. İlgili ciltteki diğer bir eser olan *İrade-i Cüz'iyye Risalesi*'nin sonunda 1257/1841 tarihi ile Mûsâ bin Mûsâ ismine rastlanmaktadır. Buradan ve yazı benzerliğinden yola çıkılarak bu ciltte bulunan eserlerin aynı kişi tarafından istinsah edildiği düşünülürse *Şerhü Nazmî'l-Le'âlî*'nin bu nüshasının müstensihinin de Mûsâ

bin Mûsâ olduğu söylenebilir. Nüsha toplamda doksan varak olup satır sayısı on beştir. Şerh metninde siyah, beyitlerde ise genellikle kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Cilt özelliği kütüphane kaydında “siyah meşin mukavva” olarak geçmektedir. Nüshanın ebatları 212x153-164x95 mm. şeklindedir.

2.1.4. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi (BY00005856/1-42 Kon 5856-1) Nüshası

Sonda bulunan kayda göre İbrâhim Kâmil tarafından 1268/1851 tarihinde istinsah edilen nüsha, toplamda kırk varaktır ve satır sayısı genellikle on dokuz olup son sayfalarda bu sayı yirmi üçe çıkmaktadır. Ebrulu, mukavva bir cilde sahip olan nüshanın 1a sayfasında sonradan yazıldığı belli olan Arap harfleriyle “Ziyâ’u’l-Kulûb-Ahmed bin Ahmed el-Behisnî” ifadesi yer alır. Tamamen siyah mürekkeple kaleme alınmış olup yalnızca beyitlerin üstleri kırmızı mürekkeple keşideli olan nüsha, 240x165-150x95 mm. ölçülerine sahiptir. Nüshanın hattı ise taliktir.

2.1.5. Eserin Diğer Nüshaları

Şerh metninin özellikle müellif nüshası olmak üzere, bazı nüshaları hakkında detaylı bilgi verildikten sonra, bu bölümde diğer nüshalarının yalnızca yerleri hakkında bilgi verilmesi yeterli görülmüştür. Eserin diğer nüshaları şunlardır:

- Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 5084-5.
- Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 76663.
- Manisa Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu, Numara: 36.
- İBB Atatürk Kitaplığı, Oe_Yz_0850.
- Mevlana Müzesi, İhtisas Kütüphanesi, 7019.
- Mevlana Müzesi, İhtisas Kütüphanesi, 7394.
- Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 47-07.
- Matbu nüsha. 1327 / 1909 tarihinde Konya’da Maşrık-ı İrfân Matbaası’nda basılmıştır.

2.2. Eserin İsmi ve Telif Tarihi

Eserin ismi hususunda bir karışıklık mevcuttur. Şerhin müellif nüshası olduğunu değerlendirdiğimiz nüshanın başında “Ziyâ’ul-Kulûb” ifadesi başlık olarak kaydedilmiştir. Aynı zamanda mukaddimenin İshak Zencânî ve onun âlimliğinden bahsedilen bölümünde bir beyit

Ziyâ’ul-kulûbın itsek tefekkür

‘Ulüvv-i şânını olur tezekkür

şeklindedir. Ziyâ’ul-Kulûb’un Rızâ’î’nin eserlerinden birisi olduğu düşünülünce²⁹ durum daha net anlaşılıyor. Bununla beraber hem müellif nüshasının başında hem de bazı kütüphane kataloglarında (bk. 42 Kon 5856-1) eser ismi olarak “Ziyâ’ul-

²⁹ Özfirat, *Tokatlı İshak Efendi’nin Nazmu’l-ulûm, Nazmu’l-le’âlî ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, 27-28.

Kulûb” yazılı olması belirsizlik oluşturmuştur. Nihai olarak beyitteki ifadenin Rızâ’î'nin eserine matuf olması ve müellif nüshasındaki başlığın, benzer imlaya sahip olmasına karşın, sonradan ve başkası tarafından kaydedildiği ihtimali göz önüne alınarak eserin isminin *Ziyâ'ul-Kulûb* olmadığı anlaşılır. Dolayısıyla ilgili şerhin “Şerh-i Manzûme-i İshâk Efendi” veya “Şerhu Nazmî'l-Le'âlî” olarak adlandırılması daha isabetli olacaktır.

Eserin müellif nüshasından hareketle telif tarihi tespit edilebilmektedir. Nüshanın son sayfasında derkenarda müellif tarafından düşülen kayda göre şerh, 1209/1795 yılında ilk defa yazılmış, daha sonra 1215/1800 senesinde yeniden ele alınarak öncekine nispeten daha ayrıntılı ve daha olgun bir şekilde ortaya konmuştur.

2.3. Eserin Tür ve Şekil Özellikleri

Yaygın şekilde “Divan Edebiyatı” olarak bilinen dönemde çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin çoğunluğunu elbette ki manzum olarak yazılanlar oluşturmaktadır. Buna karşın mensur eserler de Türk edebiyatı tarihinin tam manasıyla ortaya çıkarılması açısından önemlidir. Bu anlamda son yıllarda nesir üzerine yapılan çalışmalarda ciddi artış söz konusudur. Bu çalışmada ele aldığımız şerh de mensur eserler arasındadır.

Ahmet el-Behisnî, manzum olan kaynak metnin beyitlerini nesir biçiminde şerh etmiştir. Yalnızca eserin mukaddime bölümü nüshalarda değişiklik göstermekle beraber 31 beyitten müteşekkil bir manzumedir. Bu kısım mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. Eserin asıl kısmını oluşturan şerh bölümünün mensur olması münasebetiyle eser, mensur eserler kategorisine dâhil olmaktadır. Eser, bir akaid manzumesi şerhi olması dolayısıyla tür olarak Türk yazın tarihinde akaid şerhleri arasında yerini almıştır.

Türk kültür tarihinin önemli halkalarından olan şerhlerin tasnifi noktasında bir eksikliğin olduğu söylenmelidir. Şerhle ilgili telifatın bir tasnifinin yapılması, klasik Türk edebiyatı araştırmaları çerçevesinde çözülmesi gereken bir mesele olarak durmaktadır.³⁰ Böyle bir tespitten sonra Atabey Kılıç, şerh metnlerinin tasnifi için bir öneride de bulunmaktadır. Bu tasnife göre Ahmed el-Behisnî'nin şerhi şu şekilde kendine yer bulabilir: Şerh metoduna göre, geleneksel; kaynak metnin yazım türüne göre, manzum; şerh edilen eserin diline göre, Türkçe; muhtevasına göre ise dinî.³¹ Elbette ki geleneksel şerhin ne olduğu konusunda tam bir yargıya varılabilmesi için klasik Türk edebiyatı dönemine ait şerh metnlerinin bilimsel yöntemlerle ele alınıp ortaya çıkarılması gerekmektedir.³² Bu çalışmayla ilim âlemine tanıttığımız şerhin bu doğrultuda atılan küçük ama önemli adımlardan birisi olacağı kanaatindeyiz.

³⁰ Atabey Kılıç, “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu (Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu, İstanbul, 2007), 363-369.

³¹ Kılıç, “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”.

³² Kılıç, “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, 364.

2.4. Eserin Sebeb-i Teşrihi

Metin şerhleri Türk edebiyat tarihinin şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Bugün bir metnin şerh edilmesi daha önce yazılmış bir eserin yalnızca genişletilmesi olarak algılanabilmektedir. Buna karşın aslında şerh faaliyetlerinin, kaynak metnin daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlamak gibi bir işlevi bulunmaktadır. Şerhler, bir eserin daha geniş kitlelere ulaşmasını da sağlar. Ayrıca şerhlerin ilgili eserin değişen dönemlerdeki algılarla yeniden ele alınmasını sağlamak gibi önemli hedefleri/misyonları bulunmaktadır.

Klasik Türk edebiyatında başta divanlar olmak üzere ortaya konulan eserlerde *sebeb-i telif* olarak adlandırılan ve eserin yazılma sebebini açıklayan bir bölüm yer alır. Bu bölümün bazı şerh metinlerinde de yer aldığı görülmüş ve bu kısma *sebeb-i teşrih* adı verilmiştir.³³ Buralarda ifade edilen sebeplerde diğer eserler ile şerhler arasında benzerlik vardır. Bu doğrultuda bir devlet büyüğünün, şeyhin ya da dostun isteği, hatiften gelen ses, şerhi bir devlet erkanına armağan etme isteği gibi nedenler³⁴ sebeb-i teşrihlerde zikredilmiştir.

Metinlerin niçin şerh edildiğine dair çeşitli sınıflandırmalar yapılmış ve şerh sebepleri belli gruplar altında incelenmiştir. Bu noktada Kâtip Çelebi'nin yaptığı sınıflandırma örnek gösterilebilir. Çelebi'ye göre bir metin; eserin müellifinin oldukça yoğun ifadeler kullanmış olması ve şarihin bu ifadeleri okuyucunun rahat anlayacağı şekle getirmek istemesi; müellifin eserin ait olduğu ilim dalıyla ilgili yeterli ön bilgilendirme yapmaması; eserin farklı manalara gelecek biçimde çeşitli anlam sanatlarıyla dolu olması; son olarak da müellifin bazı hatalara düşmesi, kimi noktalara değinmeyi atlaması gibi sebeplerle eserin noksan kaldığının düşünülmesi³⁵ nedenleriyle şerhe muhtaç olur.

Şerhin sebepleri hususunda yukarıda bahsi geçen sebepler yanında, kimi âlim şahsiyetlerin bir konuda yeni bir eser telif etmeye girişmek yerine, o konuda daha önce kaleme alınmış ve muteber görülen bir eseri şerh etmeyi tercih etmesi sayılabilir.³⁶ Böylece şarih, hem kendi birikimini aktarma fırsatı bulmuş hem de ele aldığı önemli eserin daha iyi anlaşılmasını sağlama şansı yakalamış olur.

Behisnî de *Nazmü'l-Le'âlî*'yi niçin şerh ettiğini yani sebeb-i teşrihini, eserin otuz bir beyitlik mukaddime bölümünde beyan etmiştir. Birçok şerhin sebeb-i teşrihlerindeki ifadeler şerhlerin eğitim ile de sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu³⁷ gösterir. Ayrıca müderrislerin okutacakları eseri şerh etme gerekliliğine tabi tutulması³⁸ da şerhlerin Osmanlı döneminde eğitimle olan direkt ilişkisini göstermektedir. Dolayısıyla “şerh bir yönüyle tahkik ve tenkîde bakarken; diğer yönüyle ta'lîm et-

³³ Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, 210.

³⁴ Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 58-59.

³⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (İstanbul: Dersaadet, 1310), 1/27-28.

³⁶ Güler, *Muhammed Râ'if Efendi- Şerh-i Manzûme-i İshâk Efendi (Şerhu Nazmî'l-Le'âlî) [İnceleme-Metin]*, 4.

³⁷ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz-Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 28.

³⁸ M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), 2/123.

tirmenin kendisi olur. Bu bakımdan şerh, öğretim biçimlerinin kavşak noktası olarak düşünülebilir.”³⁹ Kimi müelliflerin kendi eserleri için şerh türünden eserler kaleme almış olması da şerhin bu eğitim-öğretim yönüyle ilgili olduğunu gösterir.⁴⁰

Ahmed el-Behisnî'nin sebep-i teşrihinde ağır basan nokta da şerhin bu eğitici rolüne dayanmaktadır. Zira şarih mukaddime bölümündeki birkaç beyitte sebep-i teşrihini ifade etmiştir. Buna göre Behisnî, ilk olarak şerh edeceği *Nazmü'l-Le'âlî*'nin zamanın hocaları tarafından makbul görülüp okutulduğunu, ayrıca talebeler arasında da aranıp talep edilen bir eser olduğunu belirtmiştir. Bu ifadeler şarihin eseri şerh etme nedenlerinden birinin hatta en önemlisinin, manzumenin eğitim kapsamında değerlendirildiği ve şerhinin yapılmasının bu amaca önemli bir katkı sağlayacağına olan inanç olduğu açıkça görülür:

Olup makbûl-i mergûbî esâtîz
Dahı matlûb olup beyne't-telâmîz
Okudurdu anı ba'zu'l-efâzıl
Pesend ider müşârûn bi'l-enâmîl

Şarih, kaynak metnin hayli itibar görmesiyle beraber ihtiva ettiği *mecaz, kinaye, istiare, garip kıssalar* ve *işaretler* gibi anlamayı güçleştirecek unsurlarla dolu olması münasebetiyle bazı noktalarının açıklanmaya muhtaç olduğunu da dile getirmiştir. Bu yönüyle şerhin, yukarıda sayılan sebeplerden biri olan “eserin farklı manalara gelecek biçimde çeşitli anlam sanatlarıyla dolu olması” sebebiyle kaleme alındığı da söylenebilir:

Velâkin ba'zı yir muhtâc beyâna
Dahı tafsîl ister âşiyâna
İşâretlerle kıssa-i garâ'ib
Getürmüş remzle tuhfe-i 'acâ'ib
Mecâzı isti'ârâtıyla meşhûn
Kinâyâtıyla memlûdur meknûn

Edebiyat tarihinde özellikle pek çok kişi tarafından ilgi duyulup okunan, okutulan önemli eserlerin farklı kişiler tarafından değişik dönemlerde yapılmış şerhleri bulunur. Daha önce şerhi yapılmış eserleri yeniden şerh etmeye başlayan şarihler, bu girişimlerinin sebeplerine sebep-i teşrih bölümlerinde yer verirler. Bu noktada *Nazmü'l-Le'âlî* şarihlerinden Muhammed Râ'if Efendi *kendinden önce Yenişehir-i Fenerli Şeyh Hâtem Efendi'nin bu eseri şerh ettiğini ancak bu şerhin çeşitli yönlerden yetersiz olması üzerine şerhe başladığını* ifade etmiştir.⁴¹ Ahmed el-Behisnî de ilgili bölümde *eserin ayrıntılı ve açıklayıcı bir şerhini görmediği* gerekçesiyle bu şerhe ihtiyaç duyduğunu bir beyitle dile getirmiştir:

Velâkin görmedim şerhini el-ân

³⁹ Kenan Mermer, *Klasik Şerh Geleneğinde Üslûb-Kaside-i Bürde Örneği* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 76.

⁴⁰ Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz-Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, 29.

⁴¹ Güler, *Muhammed Râ'if Efendi- Şerh-i Manzûme-i İshâk Efendi (Şerhu Nazmî'l-Le'âlî) [İnceleme-Metin]*, 26.

*İde icmâlini tafsîl [ü] tibyân
Dahî ba'zu'l-ehibbâ iltimâsı
Ke'enne 'illete'l-gâye du'âsı
Ebû Ahmed bin Ahmed el-Behisnî
Bu nazmun şerhine sarf itdi zihni*

2.5. Eserin Şerh Metodu, Dil ve Anlatım Özellikleri

Şerh geleneğinde standart bir şerh metodundan ve dilden bahsetmek mümkün değildir. Zira şerhler dil, üslup, anlatım teknikleri, konu, hitap ettiği/edeceği kitle vb. yönlerden ciddi farklılıklar taşıyabilmektedir. Bununla beraber şarihlerin tüme varım yahut tümünden gelim, filolojik ve gramatikal bilgi verme, kelimelerin lügavi ve ıstılahi manalarına dikkat çekme, istişhadi yani dinî ve din dışı kaynaklardan delil getirme gibi yöntemler kullanması muhkem bir Türk şerh edebiyatı geleneğinin oluştuğunun göstergelerindedir.⁴² Bu bölümde ele alınan eser dil, anlatım özellikleri ve şerh yöntemi bakımından analiz edilmiştir.

Şerh metinleri temelde bir eseri açıklayıp onun daha iyi anlaşılmasını sağlamak, kapalı noktalarını aydınlatmak gibi maksatlarla yazıldığından, umumiyetle anlaşılır ve sade bir dille kaleme alınmışlardır. Behisnî'nin *Nazmü'l-Le'âlî* şerhi de manzum bir risalenin mensur şerhidir. Öteden beri yapılan farklı çalışmalarla mensur eserlerin üslubu konusunda çeşitli görüşler öne sürülse de nesir üslubu "sade", "orta" ve "süslü" ve hatta "âlî" başlıkları altında incelenmiştir.⁴³ Bu sınıflandırmalardan yola çıkılarak söz konusu şerhin üslubunun "orta" olduğu söylenebilir:⁴⁴

"Ya'nî Allâhü Te'âlâ dâ'im bâkîdür sonı olmakdan berîdür ve bir gayrı kevne zâtında vü sıfâtında tebdîl ü tegayyür olmaz fırak-ı dâllelerün didükleri türrehât-ı hezeyândan Allâhü Te'âlânun şâni 'âlî oldı

...

"Ya'nî Vâcib Te'âlâ ta'âm yimekten ve meşrûbât içmekden gülmeden ve aglamakdan yatmakdan ve oturmaktan ve bulara benzer esbâb-ı ihtiyâcdan münezzehdür ve bir mekâna ittisâli vü temekküni olmakdan berîdür zât ile kâ'imdür" (9a).

Özellikle Arapça ya da Farsça bir eserin şerhinde şarih, metinde kullanılan

⁴² Oğuz Yılmaz, *Selanikli Ali Örfî Efendi Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: H Yayınları, 2021), 294.

⁴³ Mensur eserlerin üslubu hakkında bazı görüşler için bk.: Menderes Coşkun, "Üslûp Çalışmaları Üzerine", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V - Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslûp ve Türler* (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010), 72-83; Süleyman Çaldak, "Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)", *Bilim ve Akılın Aydınlığında Eğitim Dergisi* 77-78 (2006), 75-76; İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, v; Filiz Kılıç, *Åşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ, İnceleme Metin* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010), 1/120; Mine Mengi, "Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 43-76; Cihan Okuyucu vd., *Klasik Dönem Osmanlı Nesri* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2012), 16-19.

⁴⁴ Bununla beraber manzumelerde "sade-süslü" gibi bir ayrıma gidilmezken mensur metinlerde böyle bir farklılığın öne sürülmesinin doğru olmadığını savunan bir çalışmanın varlığından söz etmek bu noktada önemlidir. Bk.: Atabey Kılıç, "Klasik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç Müdür?", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 3 (2016), 51-79.

kelimelerin kökeni, vezni, etimolojisi gibi gramer bilgilerini vererek okuyucuyu bu konuda da aydınlatır. Bu noktada manzum olan şerhlerde gramatik bilgilerin verilmemesi, mensur olanlarda ise bilhassa filolojik malumatın verildiği ve çeşitli gramer açıklamalarının yapıldığı görülür.⁴⁵ İncelenen şerhte de zaman zaman bu tür bilgiler verilmiştir. Şarih, şerhini yaptığı beyitte geçen söz sanatlarını da izaha girişerek beytin daha iyi anlaşılmasını hedeflemiştir:

"Ya'nî cilâ'-i kulûbda pakçaya benzer 'ilm gülzârının besmele gülidür zîrâ 'ilm-i şerîfi **teşbîh** itdik pakçaya 'ilm[i] pakça ma'nâsında isti'mâl itdik hâricde 'ilm zikrine 'ilm murâd itdik **isti'âre-i mekniyye** 'inde's-selef karîne gülzârın 'ilme izâfeti **isti'âre-i tahayyüliyye** güli zikri terşîh besmele-i zikri tecrîd **isti'âre-i mutlaka** hükminde oldı

...

Ya'nî sâhibine iftihâr virmede emti'a-i fâhiriyyeye benzer 'ilm pâzârının besmele revâc [u] revnakıdır zîrâ zihnde 'ilmi emti'a-i fâhiriye **teşbîh** idüp **isti'âre-i mekniyye** 'inde'l-hatîb bâzârın 'ilme izâfeti tahayyüliyye revâc revnak zikr-i terşîh **isti'âre-i müreşşaha** oldı yâhûd münâzırda mücâdelede 'ilmün mebâhusini bâzâra teşbîh idüp [3a] bâzâr zikr-i ebhâs-ı murâd **isti'âre-i musarraha** oldı karîne izâfet revâc [u] revnakı zikr terşîh **isti'âre-i müreşşaha** oldı" (2b-3a).

Kelimelerin anlamına yönelik bilgilendirmelerin kısmen derkenarlarda yapıldığı da görülür:

"**Müheymin rakîb ma'nâsına mürâdifdür lâkin bu makâmda rahîm ma'nâsına mecâzdur.**" (32a).

Bilhassa Türkçe şerhlerde, şerhe başlanırken "ya'nî" ifadesinin sık kullanıldığı görülür. Şerhlerde karşımıza çıkan yani kelimeleri temel anlamı dışında "demek istiyorum ki" yahut "bizce bunun anlamı şudur"⁴⁶ gibi manalarda kullanılır. Çalışmaya konu şerh metninde de şarih, açıklamalarına aynı ifadeyle yani "ya'nî" ile başlamıştır:

"**Ya'nî** cehennemün üzerinde sırât köprisi vardır kıldan ince ve kılıcdan keskindir bu cümle..." (26b).

"**Ya'nî** cennet ü cehennem mahlûklardır..." (27a).

"**Ya'nî** bunların bekâsına Kur'ân-ı 'azîmü's-şân ile istidlâl olunur" (27a).

Manzum metinlerin şerhlerinde bazen mısra esasına göre bir usul tercih edilse de genel olarak beyit beyit şerhin tercih edildiği görülür.⁴⁷ Behisnî, umumiyetle beyit esasına dayalı şerh yöntemini tercih etmiş, yalnızca ilk beyitlerde mısraları tek tek ele almıştır:

"1. Gülidür besmele gülzâr-ı 'ilmün

Ya'nî cilâ'-i kulûbda pakçaya benzer 'ilm gülzârının besmele gülidür zîrâ 'ilm-i şerîfi...

⁴⁵ Saraç, "Şerhler", 2/125.

⁴⁶ Mermer, *Klâsik Şerh Geleneğinde Üslûb-Kasîde-i Bürde Örneği*, 79-80.

⁴⁷ M. Yasin Başçetin, "Klasik Şerhlerin Metodolojisi" (A. Haluk Dursun Anısına Uluslararası Kültür ve Dil Araştırmaları Sempozyumu Dil-Tarih-Coğrafya (UKDA), Ankara, 2019), 215.

Revâcı revnakı bâzâr-ı 'ilmün

Ya'nî sâhibine iftihâr virmede emti'a-i fâhiriyyeye benzer 'ilm pâzârının besmele...

2. Sadâret hasleti nazm-ı İlâhî

Ya'nî besmele-i şerîfün hasleti nazm-ı İlâhîde sadâretdür zîrâ besmele-i şerîfe her sûrenün başına yazılır...

Ekâlîm-i kelâmun pâdişâhı

Ya'nî arza benzer kelâmun iklîmlerinün besmele..." (2b-3a).

Özellikle manzum metinlerin şerhinde, beyitlerde hatırlatılan yahut sadece anlam olarak işaret edilen âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler, şarihler tarafından açıkça yazılır. Zira beyitlerde oldukça kısıtlı olan alan, mensur şerhte genişdir. İşte şarih, manzumelerde yoğun olarak bulunan anlam ve ifadeleri tek tek zikredip açıklayarak anlam yoğunluğunu azaltır. Böylece şarih, beyitlerdeki hükümlerin isnat noktalarını da talebelere/ okuyuculara/ ilgililere göstermiş olur. Ahmed el-Behisnî de şerh ettiği manzumede ki âyet ve hadis iktibaslarını bazen sadece lafziyla bazen de hem lafzı hem de manasıyla zikretmiştir. Bu da şarihin şerhlerde zaman zaman karşımıza çıkan "istişhâd metodu"nu⁴⁸ eserinde kullandığını gösterir. Klasik edebiyattaki şerh metinlerinde kullanılan bu metoda göre şarihler, yaptıkları açıklamaları âyet, hadis, deyim, atasözü, şiir gibi enstrümanlarla⁴⁹ temellendirme yoluna gitmişlerdir:

"3. Şerîfü's-şânı emre ibtidâdur

"Ya'nî besmele-i şerîf ile her bir emr-i zîbâl ibtidâ olunur zîrâ Rasûl-i Ekrem buyurmuşdur Küllü emrin zî-bâlin lem-yebde'e bismillâhi fehüve ebterun" (3a).

"...aleyhi's-selâm hazretleri buyurmuşdur ki Men sallâ aleyye merraten sal-lallâhü aleyhi aşran ya'nî bir mü'min yâ mü'mine benüm üzerime bir kerre salavât eylese Allâh ana on salavât eylesün" (4a).

"Ya'nî nass-ı zâhir ile kıyâmet gününde amel terâzûsı vardır E'ûzü bi'llâh Ve'l-veznü yevme'izini'l-hakkı fe men sekulet mevâzînühü el-âyet" (25a).

Metin şerhlerinde bir başka husus, kelimelerin anlamlarının doğru tespit edilmesidir. Metnin talebeler yahut diğer ilim meraklıları tarafından daha iyi anlaşılması, bilhassa anlamı az bilinen, karıştırılma ihtimali olan yahut ıstılahi olarak farklı tanımlara sahip kavramların iyi bilinmesiyle mümkün olur. Bunun bilincinde olan şarihler gerekli gördükleri noktalarda bazı kelimelerin tanımlarına ya da lügat anlamları yanında ıstılahi manalarına da yer verirler. Verilen bu tür bilgiler, aslında şarihin ilmî birikim ve derinliğinin anlaşılması için de bir göstergedir. Behisnî aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere az da olsa bu tür tasarruflarda bulunmuş, kimi kavramları örneklendirerek açıklamaya çalışmıştır:

"İhtiyârün ma'nâsı bir şey'ün fi'li vü terki sahih ola ya'nî murâd eyledüğünü vücûda getürür bizlerden irâde-i cüz'iyemüz ile sâdır olan ef'âl-i ihtiyâriyye gibi

⁴⁸ İsmail Durmuş, "İstişhâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

⁴⁹ Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 86.

İcâbun ma'nâsı murâd itse de itmese de işler şemsden ziyânun sudûri ve ateşden ahrâkun sudûri gibi" (10b).

Klasik Türk şiirinde ahenk kafiye, ses tekrarları, vurgular, tonlama kazanmış söz ve anlam birimleri, söz dizimi ve paralellik gibi unsurlarla sağlanmıştır.⁵⁰ Manzum eserlerdeki bu ahenk unsurları, mensur eserlerde de seci ile beraber kullanılarak onlarda da belli bir ahenk yakalanmaya çalışılmıştır.⁵¹ Her ne kadar şerh metinlerinde konu sınırlaması olsa da onlarda da sözü edilen unsurlarla ahenk oluşturulduğu görülür.

Behisnî'nin ilgili şerhi bu konuda ele alındığında şarihin ahenk oluşturma noktasında özel bir gayretinin olmadığı görülür. Bununla beraber Behisnî, Türkçe cümle yapıları, ekler, kelime tekrarları ve paralellikleri zaman zaman kullanmıştır. Bu durum şerhin mukaddimesini manzum olarak kaleme alan Behisnî'nin, şairlik yönünü şerh metnine de yansıttığını gösterir:

"Ya'nî bir mü'min dünyâda günâh işlemiş ba'de tevbesüz vefât itmiş Allâhü te 'âlânun ol kulına 'afv u mağfiret[i] mümteni' degüldür dilerse lutfıyla vü kere-miyle 'afv ider ve dilerse 'adliyle bir mikdâr 'azâb ider hâsıl-ı kelâm nâsun ba'zısı kâfir ü münâfık olduğu hâlde mürd olur ittifâkan cehennemde kalur ana rahmet ü şefâ'at olmaz ve ba'zısı mü'min ü mutî' bilâ-zenb yâhüd günâh itmiş ammâ tevbe kılmış ve tevbesi olduğu hâlde vefât eylemiş bunlar ittifâkan cennete girerler ve muhalled kalurlar" (32a).

Ahmed el-Behisnî beyitlerde ifade edilen hususların yanlış anlaşılma olasılığına karşın okuyucuları/ talebeleri bir hoca edasıyla uyarmaktan da geri durmamıştır. Zaten müderris olan Behisnî bir beytin şerhinde "gâfil olma!" ifadesini kullanmıştır:

"74. Menât-ı sıhhat-i teklîf-i insân

Bu ma'nâdur muhakkak itme nisyân

Ya'nî insânun teklîfe menât olmasınınun sıhhati istitâ'atün ikinci ma'nâsı üzredür diyü muhakkikler böylece tahkik itmişlerdür gâfil olma" (20b).

2.6. Eserin Bölümleri

Behisnî'nin ele aldığımız eseri temelde iki bölüm olarak incelenebilir. İlk bölüm, daha önce de belirtildiği gibi, şerhin mukaddimesi olan otuz bir beyitlik mesnevi tarzında yazılmış olan manzumedir. Diğer bölüm ise *Nazmü'l-Le'âlî*'nin şerh edildiği ana metindir.

2.6.1. Mukaddime

Eserin mukaddimesi otuz bir beyitten müteşekkil mesnevi tarzında bir manzumedir. Edebî açıdan üstün görülebilecek bir metin olmasa da mukaddime-nin manzum olması, şarihin aynı zamanda şairlik yönünün olduğunu da gösterir.

⁵⁰ Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler 1* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1993), 328.

⁵¹ Şerife Yalçınkaya, "Klasik Nesirde Türkçe Paralelliği Üzerine-Fuzûlî'nin Türkçe Divân Dîbâcesi", *Prof. Dr. Tunca Kortantamer İçin* (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2007), 528.

Bu bölümde şarih, bazı beyitlerde klasik Türk şiirinde sık kullanılan iktibas söz sanatına başvurarak gerekli yerlerde ayet ve hadis hatırlatmasında bulunmuştur. Bir beyitte şükrün nimeti artıracakını ifade eden Behisnî “Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam” mealindeki İbrâhîm sûresi 7. ayetin bir kısmını zikretmiştir:

“Budur **le’in şekertüm** nass-ı hallâk
Tezâyüdüler ider şükr-ile erzâk”

Başka bir beyitte ise “Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarırsanız hidayet bulursunuz.”⁵² hadisinde geçen “iktedeytüm ihtedeytüm” ifadesi kullanılmıştır:

Müfâdı **iktedeytüm ihtedeytüm**
‘Adâletdür olarda mâ-ra’eytüm

Divan şiirinde beyitlerin aruz kalıbına uyması için *imâle*, *med*, *vasl* ve *zihaf* olarak adlandırılan aruz uygulamalarına başvurulduğu bilinmektedir. Bu uygulamalardan imâle, vasl ve medlerin aruz kusuru sayılması doğru değilken;⁵³ zihaf ise kusur kabul edilir.⁵⁴ Mukaddime metni aruz noktasında incelendiğinde, Behisnî’nin genel manada başarılı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bazı beyitlerde kusur sayılmayan imale, vasl ve med uygulamalarına rastlanır:

[Mefâ’lün mefâ’lün fe’ülün]
Ebû Ahmed **bin Ahmed** el-Behisnî
Bu nazmun şerhine sarf itdi zihni
Dahi ashâbına hem **çâr-yâre**
Salât eyle teba’la âşikâre
Velâkin ba’zı yir muhtâc beyâna
Dahi tafsil ister âşiyâna

Behisnî’nin yalnızca iki yerde aruz kusuru kabul edilen zihafa başvurmak durumunda kaldığı görülür:

Ziyâ’ul-kulûbın itsek tefekkür
‘Ulüvv-i şânını olur tezekkür
Hudânun ‘avni ile şerhin itdüm
Rumûzına işâret tafsil itdüm

Mukaddimenin muhtevasına bakıldığında ise bu bölüm, geleneğe uygun olarak hamdele ve salveyle başlamıştır. Daha sonra şarih, şerh ettiği eserin müellifini “Tokadlı İshak Efendi vü Zencân” şeklinde zikretmiş ve ona övgülerde bulunmuştur. Burada Behisnî, Rızâ’î’nin Rum diyarının ileri gelenlerinden olduğunu, Acem’de onun benzerinin dahi görülmediğini ifade etmiştir. Ayrıca şarih, onun çeşitli ilimleri konu alan *Nazmü’l-Ulûm* ve *Ziyâ’ul-Kulûb* gibi manzumelerinin varlığına, bu manzumelerin Rızâ’î’nin kıymetinin anlaşılması yolunda önemli olduğuna

⁵² Muhammed en-Nemerî İbn Abdülber, *Câmi’u Beyânî’l-İlm ve Fazlihî* (Demmâm: Dâru İbni’l-Cevzî, 1994), I-II/898.

⁵³ M. A. Y. Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2014), 214.

⁵⁴ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye*, 217.

değmiştir. Eserin sebab-i teşrihi de bu bölümdedir. Burada şarih eseri neden yazdığını, yazarken hangi kaynaklardan yararlandığını, bu süreçte ne gibi engellerle karşılaştığını belirtmiş ve mukaddimeyi dua ile sonlandırmıştır (bk. 2.5. Sebeb-i Teşrih).

2.6.2. Şerh Bölümü

Eserin bu kısmı, Behisnî'nin *Nazmü'l-Le'âlî*'nin beyitlerini ele alıp şerh ettiği ana bölümdür. Burada şarih, eseri başlarda mısra mısra ama genelde beyit beyit açıklama yoluna gitmiştir. Şerh bölümünü konulara göre kısımlara ayırmak mümkündür. Nitekim şerhin Manisa nüshasının derkenarlarında sonradan yazıldığı ihtimali yüksek olan başlıklar bulunur. Müellif nüshası olduğunu düşündüğümüz Koç Üniversitesi nüshasında ise herhangi bir başlık bulunmaz. Manisa nüshasının da şarih tarafından tashih edildiği kaydıdan yola çıkılarak başlıkların Ahmed el-Behisnî'nin kaleminden çıkmış olma ihtimali yüksektir. Başlıklar genellikle yeni bir konudan bahsetmeye başlayan beytin hemen hizasına konumlandırılmıştır. Burada her başlığın detaylı olarak ele alınması makalenin sınırlarını aşacağından yalnızca dikkat çeken hususlara değinmekle ve bazı başlıkların örnek olarak incelenmesiyle iktifa edilecektir.

Nüşhada toplamda 39 başlık tespit edilmiştir. Bu başlıklar şu şekilde sıralanabilir: *Sıfat-ı sübûtiye, sıfat-ı selbiyye, Allah'ın fiillerinde muhtâr oluşu, kelâmullâh, ru'yetullâh, kulların fi'illerinin yaratılması, istitâ'at me'al fi'il, teklif-i mâlâ-tâk, ecelin bir oluşu, rızık, kabir azabı, kabrin cennet bahçesine dönüşmesi, meleklerin sorgusu, haşr, mizan, miraç, kıyamet alametleri, büyük günahlar, iman ve İslam'ın bir oluşu, amelin imandan cüz olmayışı, mukallidin durumu, Allah'ın peygamber göndermesi, melekler, veli ve keramet, feraset, tâbî'nin faziletlileri, müctehitler, mukallidlerin kısımları, faziletli mekânlar, ilmin akıldan üstün oluşu, nazar, sihir, müctehitlerin şanı.*

Kelami bir manzumenin şerhi olduğu için eserde İslâm düşünürleri ve uleması tarafından çokça tartışılan kelami konulara yer verilmiştir. Rızâ'î'nin beyitlerle ele aldığı hususlar Behisnî tarafından detaylandırılmış, böylece beyitlerdeki ifadelerin dayanak noktaları ve nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Şarih, beyitlerde geçerse dahi ilgili konudaki varsa ayet ve hadislere, daha sonra kelimelerin ulemasının görüşlerine yer vermiştir. Mesela Allah'a bir şeyin vacip olmaya-çağı ile alakalı beytin şerhinde, delil olarak âyet-i kerîme zikredilmiştir. Böylece söz konusu hususla ilgili Ehl-i Sünnet'in görüşü desteklenmiş, Mutezile gibi fırak-ı dallenin düşünceleri reddedilmiştir:

*"Ana vâcib olur bir şey' diyen kim
İlâhun var mıdur fevkında hâkim*

*Ya'nî fâ'il-i muhtâr olan Allâhü Te'âlâya bir şey' vâcib degüldür zîrâ vücûb a'lâdan ednâya olur eger bir şey' Hakk Te'âlâya vâcib olsa fevkinde hâkim olmak lâzım gelir **Eleya'llâhü bi-ahkemi'l-hâkimîn**" [10a].*

*"Ya'nî Mütেকellim Te'âlâ bilâ-harf ve lâ-savt buyurdı Hazret-i Mûsâya ve gayra lâkin anların harf [ü] savta ihtiyâc[ı] olduğundan harf ile işitdürdi **Ebü Mansûr Mâtürîde göre Ammâ Eş'arî dir ki** hâriku 'âde olarak gayra da bilâ-harf ve lâ-savt*

*işitdürsin ba'de sâmi' harf ile savt ta'bîr itsün Bu beytde **Mu'tezili** redd vardur zîrâ anlar dir ki Allâhü Te'âlâ mütekellim demek haleka kelâm fî-gayrihî dimekdür ya'nî Allâhü Te'âlâ gayrda kelâm halk itdi kelâm [12b] mahlûkdur hâdisdür dirler* [12a].

2.6.2.1. Besmele-Hamdele-Salvele

Manzumenin ilk üç beyti besmele hakkındadır. Özellikle bu mısraların şerhinde yoğun bir edebî sanat bilgilendirmesi dikkat çeker. “*Gülidür besmele gülzâr-ı ilmün*” mısraındaki teşbih ve istiareler detaylı olarak anlatılmıştır:

“...’ilm gülzârının besmele gülidür zîrâ ‘ilm-i şerîfi **teşbih itdik** pakçaya ‘ilm[i] pakça ma'nâsında isti'mâl itdik hâricde ‘ilm zikrine ‘ilm murâd itdik **isti'âre-i mekniyye...**” [2b].

Dördüncü beyit ise hamdele hakkındadır. Bu beyti bütün olarak şerh eden şarih, Allah'ı hamd etmek için pek çok lafız bulunsa da en faziletlisinin “elhamdü-lillâh” olduğu üzerinde durmuştur. Nitekim şarihe göre Fatiha Suresi'nin de bu lafızla başlaması, onun önemini ortaya koymaktadır. Salvele hakkında olan beş ve altıncı beyitlerin şerhinde Hz. Muhammed'e salat ve selam göndermenin önemini vurgulayan şarih, bu konudaki hadis-i şeriflere de yer vermiştir.

2.6.2.2. Sübûtî Sıfatlar

Manzumenin 16-18. beyitleri Hz. Allah'ın sübuti sıfatları hakkındadır. İlk beyitte Rızâ'î, Allah'ın sıfatlarının zatının ne aynı ne de gayrı olduğu görüşünü işlemiştir. Beytin şerhinde Behisnî, bu beyitte Mutezile fırkasının düşüncesine red-dolduğunu ifade etmiştir. Çünkü onların düşüncesine göre sıfatlar Allah'ın “aynı”dır. Ehl-i Sünnet bu hususta, sıfatların Allah'ın zatı üzerinde ziyade olduğunu savunmuşlardır:

“*Ehl-i Sünnet muhakkiklerinin 'âmmesine göre sıfâtlar zâtun üzerinde ziyâdedür*” (7a).

17. beyitte zati sıfatların sekiz olarak kabul edildiği zikredilmiştir. Beytin şerhinde İmam-ı A'zam'ın *Fıkh-ı Ekber*'ine gönderme yapılarak orada zati sıfatların yedisinin ifadesinden sonra, fiilî sıfatlar içerisinde yaratma, rızık verme gibi sıfatlara ayrıca yer verildiğine değinilmiştir.⁵⁵ Şarih, Aliyyü'l-Kârî'nin bu konudaki “fiilî sıfatların tamamı tekvîn sıfatının altındadır” görüşünü de hatırlatmıştır. Böylece Ehl-i Sünnet âlimlerine göre sıfât-ı zâtiyye sekiz olmaktadır. Eş'ariyye fırkası “tekvîn”i Allah'ın kudreti ve iradesinden sonra hasıl olacağını düşündüğünden, onların bu sıfatları yedi kabul ettiği şerhte değinilenlerdendir. Eş'arî'nin bu düşüncesine karşılık Ebû Mansur Matürîdî'nin, *kudret ve iradeden sonra tekvînin de gerektiği, çünkü mahlûkun yaratma olmadan meydana gelmeyeceği*, görüşüne de yer verilmiştir:

“*sıfât-ı zâtiyye-i kadîme bize göre sekizdür ammâ Eş'ariyyeye göre yedidür zîrâ anlar dir ki Hâlik Te'âlânun bir şey'i kudretiyle irâdesi te'alluk itdükden sonra mükevvin hâsıl olur*”... “**Mâtürîdiyyeye göre kudretle irâde te'alluk itdükden sonra**

⁵⁵ Ali Pekcan, *İslâm Akâid Metinleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021), 53.

tekvîn dahî lâzımdur zîrâ mahlûk halksız vücûda gelmez" (7b).

Bu beytin şerhinde de görüleceği üzere şarih, ilgili hususta bütün tartışma ve görüşlere detaylıca yer vermeye çalışmıştır. Bu da Behisnî'nin konuya olan vukufiyetinin yanında, dikkat ve hassasiyetinin anlaşılması yönünde önemli olmaktadır.

Bu başlık altındaki son beyitte Allah'ın sıfatları sayılmıştır. Şerhte bu sıfatlar hayat, ilm, basar, semî', kudret, iradet, kelam ve tekvin sıralamasıyla ele alınmış ve tek tek açıklanmıştır.

2.6.2.3. Selbî Sıfatlar

Nazmü'l-Le'âlî'nin 19-26. beyitleri arasında Hz. Allah'ın selbî sıfatları konusu işlenmiştir. Beyitleri tek tek ele alan şarih, Allahü Teâlâ'nın cisim, araz ve cevher olmadığı ifade edildiği beytin şerhinde bu üç kavram üzerinde durarak bunların yaratıcıya niçin uymayacağına açıklık getirmiştir. Şarih cismi, cüzlerden oluşan şey; arazi, cevher ile var olabilen şey; cevheri ise zatıyla kaim olup bir yer kaplayan şey olarak açıklamış, dolayısıyla Allah'ın cisim, cevher yahut araz olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Allah'a cisim atfeden Mücessime⁵⁶ gruplarının görüşlerinin bu beyit ile reddedildiği de ifade edilmiştir:

"Rabb te'âlâ cismün ve sûretün hâlikıdır mücessem ve müsavver degüldür bir havâdise benzemez bu beytde Mücessimî dâlle redd vardur" (7a).

Şarih Allah'a cihet atfetmenin doğru olmadığı hakkındaki 25. beytin şerhini tamamladıktan sonra, bölümü toparlama yoluna gitmiş ve buraya kadar olan yedi beyitte Allah'ın beş sıfat-ı selbiyyesinin anlatıldığını belirtmiştir. Daha sonra şarih, okuyucunun dikkatini de çekecek şekilde *"Ve dahi her beytün şerhinde evsâfını tasrîh eyledük mülâhaza olunsun"* ifadelerine yer vermiştir. Hemen akabinde ise bu sıfatlar topluca sıralanmıştır:

"sıfât-ı selbiyyesi bunlardur Vahdâniyyet kıdem bekâ muhâlefetün li'l-havâdis kıyâm bi-zâtihî" (10a).

2.6.2.4. Hz. Allah'a Bir Şeyin Vacip Olmaması

Ehl-i Sünnet ulemasının görüşü doğrultusunda Allah, bütün fiillerinde tam bir ihtiyar sahibidir. Yani onun bir şeyi yapmaya mecbur olması yahut kulları için en iyisini yaratmak zorunda olması gibi düşünceler asla doğru değildir. Mutezile ise "Allah'ın en faydalı olanı yaratması vaciptir" görüşüne sahiptir. Hatta onlar, bu düşüncenin aksine hareket etmek Allah için bir cimrilik göstergesi olur, düşüncesindeyler.⁵⁷ Manzumenin 24-27. beyitleri işte bu konu hakkında kaleme alınmıştır. Şarih ilgili beyitleri ayetlerle ve diğer delillerle açıklamıştır. Bu bölümde dikkat çeken ise der-kenarlarda düşülen notlardır. Şarih, Allah'ın abes halk etmeyeceğinin işlendiği bölümde, farelerin bir faydasını zikretme gereği duymuştur. Burada "yer-

⁵⁶ İlyas Üzümlü, "Mücessime", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020).

⁵⁷ Sa'düddin et-Taftâzânî, *Şerhü'l-Akaid Kelime Mânâli, İzahlı Tercümesi* (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2018), 358.

yüzünde fareler ölürse, yılanların çoğalacağı, çünkü farelerin yılan yumurtalarını ve hatta kış aylarında yılanları dahi yedikleri” bilgisi verilir.

34. beytin şerhinde ise yeryüzünde faydasız bir şeyin yaratılmadığı bilgisi verilirken şarih, örneğin “tonuzlan böceği”nin çeşitli faydaları olduğunu ve bunun için Kemâleddin Demîrî’nin (ö. 808/1405) Hayâtü’l-Hayevân adlı eserine bakılması gerektiğini belirtir. Söz konusu kaynağa bakıldığında ismi geçen böceğin vücudunda bulunan rutubetin göze sürülmesi neticesinde, göze şifa olacağı ifade edildiği görülmektedir.⁵⁸

Bu örnek, şarihin şerh yönteminin bir göstergesi olabilir. Müderris olan Behisnî, bir konu hakkında bilgi verirken konunun pekişmesi için, farklı kaynaklara da atıfta bulunmaktadır. Bu da yapılan şerhin kendi dönemi içerisinde ilmî usuller çerçevesinde kaleme alındığını gösterir:

“tonuzlan böceğinin dahi halkında menfa’at vardır Hayât-ı Hayevânda birkaç havâssını yazar mürâca’at olunsun” (11b).

2.6.2.5. Ru’yetullah

Ru’yetullahın ele alındığı beyitlerin (39-44) şerhinde şarih, konuyla ilgili farklı görüşlere yer vererek bu noktada kelam âlimlerinin durdukları yere işaret etmiştir. Behisnî, Allah’ı görmenin imkânsız olmadığını “mevcut olan bir şeyin görülmesi gerekir” düşüncesiyle ortaya koymuştur. Buradan hareketle Hz. Muhammed’in miraçta Allah’ı baş gözüyle mi yoksa kalp gözüyle mi gördüğü hususundaki görüşlere yer verilmiştir. Bu konuyla ilgili şarih, Sadeddin Taftazânî’nin (ö. 792/1390) Şerhü’l-Akâ’id kitabına atıfta bulunmuş ve orada Taftazânî’nin miraçta ru’yetin kalp gözüyle gerçekleştiği görüşünü⁵⁹ hatırlatmıştır.

“lâkin bu ru’yet dünyâda yakazda câ’iz degüldür Rasûlü’llâhun leyle’i mi’râcda görmesinden gayrı ve anda dahi ihtilâf olundu kimi baş göziyle gördi ve kimi kalb göziyle didi Sa’dü’l-dîn et-Teftâzânî Şerh-i ‘Akâ’idde esahh budur ki kalb göziyle gördi didi” (13a).

Cennette inananların Allah’ı göreceğine dair olan beytin şerhinde, cemelül-lahı görenlerin diğer cennet nimetlerini unutacakları vurgulanmıştır. Ayrıca şarih ru’yetin ne sıklıkta olacağına dair de ayrıntı vererek derecelerine göre kiminin günde iki, kiminin günde bir, üç günde ya da haftada bir, ayda iki, ayda bir ya da nihai olarak senede iki defa herkesin bu nimete nail olacağını belirtmiştir. Burada bazı görüşlere göre kadınların yalnızca yılda iki defa olan umumi tecellide cemâl-i İlâhî’yi görebileceği bilgisine de yer verilmiştir:

“nihâyet bir sene mikdârında iki def’a Allâhü Te’âlânun tecellî-i ‘âmmı olup cemî’ ehl-i cennet bu inkişâfda müştarekdürler ve ba’za göre nisâlar bu tecellî-i ‘âmda görürler dirler” (13b).

⁵⁸ Kemâleddin Demîrî, *Hayâtü’l-Hayevân, Havas ve Esrarı* (İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2011), 260.

⁵⁹ Sa’düddin et-Taftazânî, *Şerhü’l-Akâid Kelime Mânâlı, İzahlı Tercümesi*, 283.

2.6.2.6. Ecel

Eserde dokuzuncu başlık ecel-i vâhid hakkındadır. Bilindiği üzere ecel ile ilgili bir âyet-i kerîme gereğince (el-A'raf, 7/34) Ehl-i Sünnet, ecelin bir olduğu ve takdir edilen ecelin zamanında herhangi bir sapmanın olmayacağı görüşüne sahiptir. Mutezile ise katl ile mevti yani öldürülmeye diğer ölümleri birbirinden ayırıp ecelin iki olduğunu savunmaktadır. Konuyla ilgili beytin şerhinde Behisnî, bu hususu örnekendirerek açıklamış ve Allah'ın her şey için bir kaza takdir ettiğini ve "şu kulum şu hastalık sebebiyle, şu kulum öldürülme sebebiyle, şu hayvan ise boğularak ölecektir" gibi ölüm sebeplerini belirlediğini ifade etmiştir:

"ezelde Bârî te'âlâ her şey' için kazâ takdîr eylemişdir ki fülân kulum fülân maraz sebebiyle ölecektür fülân kimse katl ile ölecektir ve fülân hayvân ğark ile..."

Eserde ele alınan bir başka nokta ise bazı kelamcıların eceli tabî'î ve ihtirâmî olmak üzere ikiye ayırmalarıdır. Şerhte bu konu ise şöyle açıklanmıştır: Böyle düşünen felsefecilere göre bir insan genellikle yüz yirmi yıl kadar yaşar. Bir insan kendi mizacına göre değişmekle birlikte ortalama belirtilen yıl kadar yaşayıp ölürse bu ecel-i tabî'îdir. Buna karşın afet gibi sebeplerle ecel kesilip insan "erken" ölürse bu da ihtirâmî eceldir. Elbette ki şarih bu düşüncenin de şeriate hiçbir şekilde uymadığını belirtmiştir:

"... bunların da zu'mları fâsîd ve şer'-i şerîfe muhâlif kelâmıdır" (22b).

2.6.2.7. Miraç

Miraç hadisesi Hz. Peygamber'in en büyük mucizelerinden olup bir kısmı âyet-i kerîme (el-İsrâ, 17/1) ile bir kısmı haber-i meşhûr ile ve bir kısmı da haber-i vâhid ile sabittir. Bu husustaki ihtilaflar hadisenin uykuda, rüyada, uyanık olarak, yalnızca ruhen, ruh ve cesetle birlikte olduğu noktasındadır. Ehl-i Sünnet ulemasının görüşü miracın uyanık olarak ruh mea'l-ceset gerçekleştiği biçimindedir.

Eserde 102-108 beyitler bu konuya ayrılmıştır. Bu kısımda dikkat çeken nokta, şarihin beyitlerin açıklamalarını kısa tutmasıdır. Nitekim miraç hadisesi, hakkında pek çok rivayet olan geniş bir konuyu ihtiva etmektedir. Öyle ki Türk edebiyatında da bu rivayetlere dayandırılarak çok sayıda miraçname kaleme alınmıştır.⁶⁰ Bu noktada *Nazmü'l-Le'âlî*'nin Muhammed Râ'if Efendi tarafından yapılan diğer şerhini karşılaştırmak için ele almak isabetli olacaktır.

Râif Efendi'nin şerhinde en çok yer ayrılan konu miraçtır. Zaten bu kısmın başında şarih, insanların daha fazla faydalanmaları için Fâzıl Âmidî'nin Müntehâb adlı eserinden de yararlanarak şerhi uzun tuttuğunu belirtmiştir. İki şerhin miraca ayırdıkları alan somut bir şekilde ortaya konulmak istenirse Behisnî 28a ile 29a'nın ilk yarısı arasında, Râ'if Efendi ise 27a-30a arasında bu konuyu şerh etmiştir.⁶¹ Râ'if Efendi şerhinin ilgili bölümü okunduğunda da şerhin ne derece ayrıntılı olduğu rahatlıkla görülecektir.

⁶⁰ Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râç-nâmeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987).

⁶¹ Güler, *Muhammed Râ'if Efendi- Şerh-i Manzûme-i İshâk Efendi (Şerhu Nazmî'l-Le'âlî) [İnceleme-Metin]*, 157-162.

Sonuç

Kelam, İslam dininin inanç ve davranışa yönelik esaslarını naslar ve akli delillerle temellendirip ortaya koyan bir ilim dalıdır. Kelami düşüncelerin insanlara aktarılması için çok sayıda manzum veya mensur eser kaleme alınmıştır. Bu eserler ilk olarak Arap edebiyatında karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en bilineni Ehl-i Sünnet akaidini ortaya koyan ve *Emâlî* olarak tanınan manzumdur. Arap şiiri, İslam'la beraber bir değişime uğramış, daha sonraları medreseler ve medreselerdeki ezbere dayalı eğitim sistemiyle başta dinî olmak üzere çeşitli ilimlerin öğretilmesi için önemli bir rol oynamıştır. İşte manzum akaid risaleleri de bu şekilde yazılmaya başlanmıştır.

Arap edebiyatında ortaya çıkan akaid manzumelerinin en güzel örneklerinin ise Osmanlı edebiyatı sahasında verildiği söylenebilir. Bunlardan en meşhurlarından birisi Rızâ'î tarafından kaleme alınan ve Ehl-i Sünnet akaidini konu alan *Nazmü'l-Le'âlî*'dir. Yazıldığı dönemde çok rağbet gören eser üzerine farklı kişiler tarafından şerhler yapılmıştır.

Bu çalışmada ele alınan eser Ahmed el-Behisnî'nin *Nazmü'l-Le'âlî* şerhidir. Klasik Türk edebiyatı tarihinin tam anlamıyla tebellür edebilmesi için manzum eserler yanında mensur metinlerin ve şerhlerin de ilmî usullerle ele alınıp bilim dünyasına kazandırılması elzemdir. Bu noktadan hareketle söz konusu şerh, biçim ve içerik açısından incelenmiştir.

Çalışmada öncelikle Behisnî'nin hayatı hakkında bilgi toplanmaya çalışılmış, daha sonra eserinden bahsedilmiştir. Buna göre şarih, aslen Adıyaman Besnili olup Tokat ve o zamanlar "Yaya" olarak bilinen bir yerde (karye) müderrislik yapmış, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı âlimlerindedir. Behisnî'nin bir müderriste bulunması gereken pek çok ilme sahip olduğu, Arapça ve Farsça dilleriyle beraber edebî sanatlarla ve belagat ilmine olan vukufiyeti *Şerhu Nazmü'l-Le'âlî* adlı eserinde görülebilmektedir. Bu şerh vesilesiyle on dokuzuncu yüzyıl şarihleri arasında yerini alan Behisnî, eserinin mukaddimesini manzum olarak kaleme alarak şairlik yönünü de yansıtmıştır. Bölümleri hakkında bilgilere geçilmeden önce, eserin çeşitli kütüphanelerde tespit edilen nüshaları tanıtılmıştır. Şerhin toplamda 11 yazma nüshasıyla beraber matbu olarak basımına da ulaşılmıştır. Böylece biri müellif nüshası, biri müellifin tashihinden geçmiş nüsha ve diğer nüshalarla birlikte şerhin tenkitli metninin oluşturulma imkânı doğmuştur.

Toplamda otuz bir beyit olan mukaddime, mesnevi tarzında yazılmış bir manzumdur. Burada hamdele ve salveden sonra *Nazmü'l-Le'âlî*'nin önemi, Rızâ'î'nin kıymeti ve âlimliği gibi hususlar yanında sebep-i teşrih, yararlanılan kaynaklar vb. eser hakkında bilgiler verilmiştir. Manzum mukaddime, şiir olarak genel manada başarılı sayılabilecek nitelikte olsa da tek tük aruz kusurlarına rastlanmıştır. Behisnî'nin şairliği mukaddimeyle sınırlı değildir. Şerh bölümünde "Bu beyt dahi şârihindir" ifadesiyle kayıtlı bir beyit de yer alır:

Cennet-i a'lâda esmâr-ı şecer çokdur katı

Mâ ra'tü 'aynün ve lâ-üzünün semî'at ni'metî

Eserin ana bölümünü şerh oluşturmaktadır. Behisnî, *Nazmü'l-Le'âlî*'nin be-

yitlerinde kısaca değinilen mevzuları, Ehl-i Sünnet'in ilgili konudaki delillerini ortaya koyarak izaha çalışmıştır. Umumiyetle beyit esasına dayalı şerh usulünü tercih eden şarih, yalnızca ilk üç beyti mısralar hâlinde şerh etmiştir. Şerh bölümünde toplamda 39 başlık bulunur. Başlıkların tamamı hakkında bilgi vermek çalışmanın sınırlarını aşacağından, burada yalnızca bazı başlıklar eserin muhteva ve üslup özelliklerine örnek teşkil etmesi için incelenmiştir.

Netice olarak bu çalışmayla on dokuzuncu yüzyılda kaleme alınmış bir şerh metni, biçim ve muhteva bakımından detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Böylece şerh literatürüne bir katkı sağlanması yanında, Türk edebiyatı tarihinin yapı taşları arasında bulunan mensur bir şerh gün yüzüne çıkarılmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın son döneminde yetişen âlimlerden olan Ahmed el-Behisnî de hem nasir ve şarih hem de şairlik yönüyle ele alınarak tanıtılmıştır. Çalışmanın Türk edebiyatı tarihine katkı sağlayıp yapılacak yeni çalışmalara dayanak oluşturacağı kanaatine varılmıştır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aherî Mustafa Efendi. *Aherî-i Kebîr*. İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 2011.
- Akar, Metin. *Su Kasidesi Şerhi*. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2013.
- Akar, Metin. *Türk Edebiyatında Manzûm Mi'râç-nâmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Akçay, Ali İhsan. *Türk Edebiyatında Manzûm Akâidnâmeler*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011.
- B. Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifler*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınları, 1972.
- Başçetin, M. Yasin. "Klasik Şerhlerin Metodolojisi". 197-225. Ankara, 2019.
- Ceylan, Ömür. "Şiirin Kara Kutuları: Mazmun ve Remiz ve İstiare". *Böyle Buyurdu Süffî-Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Coşkun, Menderes. "Üslûp Çalışmaları Üzerine". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V - Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslûp ve Türler*. 72-83. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010.
- Cündioğlu, Düccane. "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: 'Osmanlı Tefsir Mirası'-Bir Histografik Eleştiri Denemesi". *İslâmîyât Dergisi* 2/4 (1999), 51-73.
- Çaldak, Süleyman. "Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)". *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi* 77-78 (2006), 74-90.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 30. Basım, 2013.
- Durmuş, İsmail. "İstîşhâd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Erdoğan, Mustafa. "Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (1997), 286-293.
- Erkan, Arif. *el-Beyân Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013.
- Güler, Ömer Faruk. *Muhammed Râ'if Efendi- Şerh-i Manzûme-i İshâk Efendi (Şerhu Nazmi'l-Le'âlî) [İnceleme-Metin]*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2023.
- İbn Abdülber, Muhammed en-Nemerî. *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fazlihî*. 2 Cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.
- İsen, Mustafa. "Estetik Nesir". *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 2007.
- İz, Fahir. *Eski Türk Edebiyatında Nesir*. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz-Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Basım, 2021.
- Kara, İsmail. "Unuttuklarını Hatırla!-Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/28 (2010), 1-67.
- Karaağaç, Hilmi. "Osmanlı'dan Bugüne Manzûm Akâid Risâleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 99-118.
- Kâtib Çelebi. *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. 2 Cilt. İstanbul: Dersaadet, 1310.
- Kemâleddin Demîrî. *Hayâtü'l-Hayevân, Havas ve Esrarı*. İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2011.
- Kılıç, Atabey. "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi". *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu*. 363-369. İstanbul, 2007.
- Kılıç, Atabey. "Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç Müdür?" *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 3 (2016), 51-79.
- Kılıç, Filiz. *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Su'arâ, İnceleme Metin*. 3 Cilt. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010.
- Korkmaz, Seyfulah. *Tokatlı İshak Bin Hasan Rızâî, Nazmü'l-Leâlî (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Kortantamer, Tunca. *Eski Türk Edebiyatı Makaleler 1*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
- Kortantamer, Tunca. "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi". *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8 (1994), 1-10.

- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Seyyid". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Mengi, Mine. "Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 43-76.
- Mermer, Kenan. *Klâsik Şerh Geleneğinde Üslûb-Kasîde-i Bürde Örneği*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2020.
- Okuyucu, Cihan vd. *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Özervarlı, M. Sait. "el-Emâlî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özfrat, Bayram. *Tokatlı İshak Efendi'nin Nazmu'l-ulûm, Nazmu'l-le'âlî ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Pekcan, Ali. *İslâm Akâid Metinleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 4. Basım, 2021.
- Sa'düddin et-Taftâzânî. *Şerhü'l-Akaid Kelime Mânâlı, İzahlı Tercümesi*. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2018.
- Saraç, M. A. Y. *Klâsik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 8. Basım, 2014.
- Saraç, M. A. Yekta. "Şerhler". *Türk Edebiyatı Tarihi*. 2/121-132. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2. Basım, 2007.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Şifa Yayınları, 2012.
- Taşdemir, Mehmet. "Besni". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/540-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı*. İstanbul: H Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Toprak, Mehmet Sait. "Üşî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Üzüm, İlyas. "Mücessime". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/448-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Yalçınkaya, Şerife. "Klâsik Nesirde Türkçe Paralelliği Üzerine-Fuzûlî'nin Türkçe Divân Dîbâcesi". *Prof. Dr. Tunca Kortantamer İçin*. 529-549. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2007.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yılmaz, Oğuz. *Selanikli Ali Örfî Efendi Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: H Yayınları, 2021.
- Yılmaz, Ozan. *Gülistân Şerhi, Sûdî-i Bosnevî*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 1. Basım, 2012.
- Yılmaz, Ozan. "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/9 (2007), 271-304.